

ESMİRA CAVADOVA

*Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Məhəmməd**Füzuli adına Əlyazmalar Institutunun aparıcı**elmi işçisi, tarix üzrə fəlsəfə doktoru*

E-mail: TarixVeOnunProblemleri@gmail.com

ALİMŞAH GÜMBÜRLÜ “ÇEÇƏLƏ BARMAĞIN İŞİĞİNDƏ” KİTABI

Açar sözlər: şeirlər, hekayələr, publisistika, etnodemoqrafik düşüncələr, həmçinin Kələ Gümürün toponimləri, antroponimləri, tarixi, tarixi coğrafiyası, təbiəti, etnik-mənəvi dəyərləri, mədəniyyəti, adət-ənənələri, dili, dini, sənətkarlığı, məişəti, məşğuliyyətləri, xalq bayramları, folkloru, oyunlar

Ключевые слова: стихи, рассказы, публицистика, этнодемографические размышления, а также топонимы, антропонимы, история, историческая география, природа, этнонравственные ценности, культура, обычаи и традиции, язык, религия, быт, ремесла и ремесленничество, занятость, народные праздники, фольклор, игры Кела Гюмурских татов.

Alimşah Gümürünün «Çaşıoğlu» nəşriyyatı tərəfindən çap olunmuş «Çeçələ barmağın işığında...» adlı kitabı nədənsə diqqətimi cəlb etdi. Elə ilk səhifədə verilmiş «İlgım» adlı şeirini oxuduqda müəllifin çox həssas, duyğulu bir insan olduğu göz önünə gəlir. Ürəkdən, coşqun bir ehtirasla sevgilisini sevməsi, sevən bir insanı göz yaşlarına qərq edir, həyatda özünə belə bir sevgi arzulayır. Müəllif sevgilisini öpmək üçün gah meh olmaq istəyir, gah boyun boğazına sarılmaq üçün mirvari daşlı boyunbağı olmaq istəyir, gah brilyant üzük olmaq istəyir daim barmağını sıxmaq üçün, qolbənd olmaq istəyir intəhasız və sonsuz ürək döyüntüsünü hiss etmək üçün, qan olmaq istəyir, həyat verən qan, daim ürəyinə axmaq üçün:

...Ürək olmaq istəyirəm –

Ən yaxın həmdəm,

Sevinci, kədəri tən bölmək üçün.

...Torpaq olmaq istəyirəm –

Soyuq bir məzar!

Əbədi sinəmə baş qoymağınçün!

Əbədi torpağa qarışmağınçün!..

Kitaba daxil edilmiş seçmə şeirlər içərisində yurdumuzun səfali guşələrindən biri olan Qarabağa göz dikən erməni işğalçıları tərəfindən torpaqlarımızın zəbt edildiyi o qanlı-qadalı günlərdə şairin qələmə aldığı «Vətənimin əsgəri» adlı şeiri Vətən əsgərlərinə sanki bir çağırış olmuşdur. Bu çağırışa sevimli bəstəkarımız Oqtay Rəcəbov da qoşularaq öz töhfəsini vermiş, bu sözlərə musiqi – marş bəstələmişdir:

Namus mərdi çağırır,

Vətən oğlu, oyan sən.

Şəhid ruhu hıçqırır:

Tarix və onun problemləri, № 1 2014

Torpaq – deyib dayan sən,
 Vətənimin əsgəri! (2)
 Sıxılmış yumruqların,
 Başa enən gürz olsun.
 Düşmənlərin canına
 Əsim-əsim lərz salsın,
 Vətənimin əsgəri! (2)

Şairin bu səpkidə yazdığı «Qarabağ əfsanəsi» adlı şeiri də əsgərlərə ünvanlanmışdır.

Müəllifin qələmə aldığı misralarında dolğun məzmun, məna olduğu üçün bəstəkarların fikrini özünə cəlb edə bilmişdir. «Şəhərli oğlan» (məzəli mahnı), «Azərbaycan gəncliyi» (mahnı marş) adlı şeirləri də bu qəbildəndir.

Müəllif ürək yanğısı ilə bacısı Səlvərin xatirəsinə ithaf etdiyi «Elegiya»-nı «Səni heç unutmadım ki...» dil deyib oxşamasını həyəcansız, göz yaşları axıtmadan oxumaq olmur.

Soy kökünə bağlı olduğu üçün şair Alimşah Gümürlü onu vəsf edir və fəxrlə deyir ki, Gümürümün keçmişi var, ötənləri, itmişi var, bərəkətli torpağı, çölü, çəmənini, dağı, qışlağı, yaylağı, bağçası, bağı, bulaqları, meşələri, nohurları, çəmənləri var:

Pirlərim, piranilərım,
 Nurlarım, nuranilərım,
 Gözü yolda viranələrım,
 Abadlığa çıxmalıyam
 Bilin ki, mən Gümürlüyəm.

Deyəcəklər kəndin öyür,
 Qoy desinlər kim nə deyir,
 Məftununam bilən bilir,
 Ədam yoxdur, səmimiyyəmə,
 Çünki Kələ Gümürlüyəm.

Yaradana imanım var,
 Çəkilən bir dumanım var,
 Sabahına gümanım var,
 Sabahları xeyirliyəm
 Mən Alimşah Gümürlüyəm.

Şair Alimşah qələmini hekayə janrında da ustalıqla işlətməmişdir. Sən demə orta məktəbi bitirib sənədlərini dostu Füzuli ilə birgə V.İ.Lenin adına API-nin riyaziyyat fakültəsinə verdiklərinə baxmayaraq, gənc Alimşahın içində müşahidə etmək və yazmaq həvəsi də onu rahat buraxmırdı. Dostunun ilk baxışdan Jalə adlı qıza vurulması, onunla şirin-şirin söhbət etməsi, lakin qızın imtahanından kəsildiyi üçün onu bir daha görməməsi, 5-6 il keçməsinə baxmayaraq onu unuda bilməməsi müəllifin qələmə aldığı «Danışım, ya...» adlı hekayəsinin mövzusu olmuşdur. Hekayədə bir-birini sevən iki gəncin taleyindən, xoşbəxt ailə qura bilməməsindən, Jalənin qısqançlığı üzündən sevdini itirməsindən və başına gələnləri təsadüfən bir kupədə yol yoldaşı olan Füzulinin dostu Natiqə hönkürtü ilə ağlayaraq danışması, indi isə onu bütün olanlar haqqında hələ də Jaləni unutmayan Füzuliyə danışib ya danışmamasından bəhs edilir.

Alimşah Gümürlü «Sferik peyzaj» adlı hekayəsində təbiətdə fəsillərin bir-birini sevə-sevə necə əvəz etməsini, hər fəslin öz gözəlliyini sanki bir rəssam fırçası ilə məharətlə təsvir edə bilmişdir.

Çəkinmədən deyə bilərik ki, müəllifin hər fəsli vəsf etməsi, onun dilinin zənginliyini bir daha göstərir, oxucuda hər fəslə bir məhəbbət duyğuları oyadır.

El içində «Baba dağı» ocağı ilə tanınan bu müqəddəs yerin dillər əzbəri olan əfsanəsini qələmə alan yazıçı Alimşah Gümürlü oxuculara Həzrət (Həsərət) Baba əfsanəsinin çox tərbiyəvi cəhətini – halal bərəkətə müqəddəs münasibəti diqqətə gətirmişdir. Gecə və gündüz halal zəhməti ilə dolanan ana və bir oğul bu nemətləri onlara bəxş edən yetirənə – Allaha xeyir-dua edərtilər. Bir gün ana Allahın onlara bəxş etdiyi ruzidən aş bişirir. Hər ikisi süfrə başında Allaha dua edərək ondan razı qaldıqlarını bildirir, şükür edərək ruzini nuş edirlər. Səhər oğul çarığını geyinib işə getmək istəyəndə bir bişmiş bərəkətin – düyünün çarığına yapışdığını görür və bilmədən neməti – bərəkəti tapdaladığı üçün özünün bağışlanılmaz bir günaha batdığını, insanların üzünə çıxma bilməyəcəyini başa düşür və el-oba bu hadisədən xəbər tutmamış o yerləri tərk edir, əlçatmaz, ən uca dağlara üz tutur. Burada da halal zəhməti ilə əkinçilik və maldarlıqla məşğul olur. Ayrılığa dözməyən ana isə oğul həsrəti ilə el-obanı diyar-diyar gəzərək özü də bilmədən oğlunun məskən saldığı başı həmişə qarla örtülü olan o sıldırım dağlara çatır. Ana kəlləri haraylayıb döşə tərəf aparən oğlunu görür, əlləri dağa tərəf uzanan ananın sevincindən ürəyi həmişəlik dayanır. Anaya yetişmək üçün əlləri həmin səmtə uzanan oğul da anaya zillənmiş, açıq qalmış həsrətlə dolu gözləri ilə haqq dünyasına yetişir. Bu faciəni eşidən insanlar gəlib bu yerlərə çatırlar.

Hər iki həsrətlini elə həmin yerdə dəfn edirlər. Həmin gündən bu qəbirlər ziyarətgaha çevrilir. Adlarını tutub bura ziyarətə gələnləri isə Allah heç vaxt naümid qoymur. Bu ziyarətgah haqqında bir söz də deyirlər ki, əməlisaleh olmayanlar bu sıldırımlı qayalardan üzü yuxarı qalxa bilmədiklərinə görə bu yeri ziyarət edə bilmirlər.

Yazıçı Alimşah Gümürlü «Epidemiya» hekayəsində son vaxtlar dilənçiliyin bir epidemiya kimi yayıldığını, bir qoca dilənçi ilə söhbətləşməsindən, niyə dilənirsiniz, necə oldu ki, dilənçi oldunuz sualına cavab da tapdı. Dilənçi Əli kişi dilənçiliyi bir «peşə» adlandıraraq çox qaranlıq məqamlara işıq saldı. Söhbətindən məlum oldu ki, ixtisasca jurnalist olan Əli kişi dilənçilikdən yazmaq istədiyi üçün onların həyat tərzini daha yaxından öyrənmək qərarına gəlir və buna görə bir müddət dilənçilik etdikdən, onlar haqqında kifayət qədər məlumat topladıqdan sonra bu məşğuliyyətindən əl çəkəcəyinə inanır. Əli kişi dilənçiliyin başında bir mafiyanın durduğunu söyləyir, onun qayda-qanunlarından çıxma bilməməsi üzündən məqalə yazmaq istədiyi üçün başladığı bu işin tədricən vərdişə çevrildiyini, heç məqalə də yazma bilmədiyini, daha sonralar isə ciddi ehtiyac və ya bu aləmdə olan yeniliklərlə tanış olmaq istəyəndə dilənməyə getdiyini dedi. Və dedi ki, bu peşəkarlar şəbəkəsi ehtiyac üzündən, dilənənlərin çoxluğu üzündən yaranmamışdır. Bunu peşə edən, qazanc mənbəyinə çevirənlər tüfeyli və haramzadələr, bunun «çiçəklənməsi» üçün şərait yaradanlar isə, xətrinizə dəyməsin, sizin kimi maymaqlar və özündən razı, nəzir verməyini reklam edən, imkanlarını həm də bu formada nümayiş etdirənlərdir. Sizin verəcəyinizə ümid olmazsa, bu dilənçilər ordusu bu məmləkəti başına almazdı. Bizim cəmiyyətimizdə kök salan dilənçilik peşəsi bir çox peşələrin yanında toy-bayramdır. Çünki biz heç kimin cibinə girmirik, son qəpiyini əlindən almırıq, çalıb-çapmırıq, evlər, ailələr viran qoymuruq, can almırıq. Biz insanların ancaq öz xoşları ilə verdiyi aza qane oluruq, zorakılıq etmirik.

Əli kişinin haqlı ittihamı çox ağır olsa da, tamamilə real, çılpaq bir həqiqət idi, deyə düşünən müəllif müdrik dilənçinin həyata baxışının daha dərinliklərinə göz qoymaq qərarına

Tarix və onun problemləri, № 1 2014

gəlir. Öyrənir ki, bu insan xisləti dilənçilikdən daha cılız, lakin yüksək vəzifə sahibi olan insanlarla, nadanlar və namərdlərlə üzləşmiş, arzularına çata bilməmişdir. Həyat onu sıxmış, bu kökə salmışdır. Dilənçi Əli kişi dilənən hər kəsə deyir: sən mənim kimi iradəsiz və aciz olma! Sən zəhmət, ləyaqət təcəssümüsən! Sən qırıl, tökül, uzan öl, amma əyilmə. Həyatda heç kim səni, heç nə səni əyə bilməsin! Kişi kimi yaşayıb, kişi kimi öl! Dilənmə! Dilənib yaşamaqdan kimə nə fayda? Bu xalqı heç vaxt dilənçiliyə öyrətmə. Adət-ənənəyə çevirmə ələ baxımlığı, acizliyi, mütiliyi, əskikliyi!.. Axı dilənçilik tarixən milli xaslıq, milli mənsubluğu-muza tamamilə yad bir hərəkət olmuşdur.

Daha sonra yazıçı Alimşah yazır ki, zamanənin gərdişindən dilənçi ilə xeyli söhbət etdilər. Cəmiyyətdəki çatışmazlıqlar, neqativ hallar haqqında dilənçi ehtirasla danışaraq dedi ki, belə hallara qarşı etiraz səsinə ziyalı qaldırmalıdır, dillənməlidir. Nəsə ummaq üçün yox, dillənməlidir ki, düşünən bir beynin, deyən bir dilin sahibi miskin olub dilənməsin. Çünki şərəfsiz insanlar alçalmağı, əyilməyi özlərinə ləyaqətsizlik hesab etmirlər. Öz mənafeyini üstün tutaraq maddiyyət üçün dilənməyi özlərinə ar bilmirlər. Dilənçi birnəfəsə ürəyini boşaldaraq, müasir dövrdə həyatımızda baş vermiş bir çox hadisələrdən söz açır, maddi və mənəvi dilənçiliyə haqq qazandırmayaraq qeyd edir ki, mən əminəm ki, öz xalqının qeyrətli, namuslu, təəsübkeş övladları dərinə oxuyub elm öyrənərsə, ləyaqətlə çalışıb işləyərsə, onda maddi dilənçiliyə ehtiyac olmayacaq, mənəvi dilənçilik isə həyat tərzimizdən alaq otu kimi çıxarılıb atılacaqdır.

«Ərsəğ» («Arsak») əfsanəsi»ni oxuyanda yazıçı Alimşah Gümürlünün gözəl təsvir ustası olduğunu deyə bilərik. Əfsanədə Ərdəm adlı bir kəndlinin əvvəlcədən doğrayıb hazırladığı odunu şələləyib kəndə gətirmək üçün meşəyə yollandığından, əlavə odun tədarük etmək üçün orada yubandığından, başı işə qarışdığından küləyin nə vaxt qalxdığını və qar gətirdiyini hiss etməməsindən danışılır. Əfsanədə eləcə də Ərdəmin qaranlıq meşədə quduz canavarların caynağından anasız qalan iki ayı balasını, ulağı və özünü necə xilas etməsindən, hadisə yerinə gəlib çıxan ana ayının bu yaxşılığın əvəzində insanı qaranlıq meşədə vəhşi canavarlarla üzləşməsindən xilas etmək üçün onu öz mağarasına aparmasından danışılır.

«Əsrarın sehri» hekayəsində müəllif cavan oğlan və qızların bir gecənin cazibədar, ehtiraslı intim həyatının qurbanına çevrilərək həyatlarını məhv etməsindən söz açır və buna ayıq başla baxaraq, ibrət dərsi götürməyi tövsiyə edir. Hekayənin qəhrəmanı Qəribin dili ilə desək, «Yad yerlərdə yaşadım... xəstələnmədim, öz vətənimdə ələcsiz, sağalmaz azara düşər oldum... Ailəli ola-ola nəfsimi qoruya bilmədim, öz cəzamdır çəkirəm. Allahın qoyduğu qaydalara əməl etsəydim, bu ölüm yatağında ailəm və uşaqlarımla ürəyimdə başucalığı ilə sağollaşardım. Məni bağışlayın, Allah sizi qorusun».

«Mərdlər» mövzusunda süjetləri ailə-məişət münasibətlərini incəliklə təsvir edir və çox ləngərli ağsaqqal kişilərin müdrik tövsiyələri, öyüd-nəsihətləri ilə xarakterikdir.

Ümumiyyətlə, Alimşah Gümürlünün yazıları aydın və dəqiq süjet xəttinə malikdir və həmişə də ibrətamiz sonluqla bitir. Bədii təsvirləri çox canlı və təsirli, bədii obrazları cazibədardır. Söz o qədər güclüdür və yerində işlədilir ki, oxucu təsvir olunan hadisələrin iştirakçısına çevrilir, bu obrazların keçirdiyi hiss və həyəcanları onlarla birlikdə yaşayır. Yaradıcılığı ilə tanış olan hər kəs kimi, hətta bir bədxahı da etiraf edib təsdiq edir ki, Alimşah Teymur-lunun çox güclü qələmi var!

Alimşah Gümürlünün yaradıcılığı çoxşahəlidir. «Çeçələ barmağın işığında» kitabına daxil edilən «Səbayıl, Səbayel, yoxsa Səbail?» adlı məqaləsi fikrimizi təsdiq edir. Müəllif Azərbaycan toponimikasına dair «Səbayıl», «Səbayel», yoxsa «Səbail?» sözlərinin

etimologiyasına bir aydınlıq gətirərək toponimin «Səbail» şəklində işlənməsinin doğru olduğu qənaətinə gəlmişdir.

Bu səpkidə tədqiqatçının yazdığı «Naxçıvan» toponimi haqqında daha bir versiya» adlı məqaləsi də diqqəti cəlb edir. Məqalədə Alimşah Gümürlü qeyd edir ki, Naxçıvan ərazisində məskunlaşan əhalinin əcdadları türkdilli olmuşlar. «Naxçıvan» sözünün əmələ gəlməsində başlanğıc söz kimi götürülən «Nuh» və «çıxan» sözləri türk sözləridir. Müəllif öz versiyasını əsas götürərək Nuh əyyamından daha qədim tarixə malik Naxçıvanın yaşını dəqiqləşdirib minilliklərlə hesablanan yubileyini qeyd etməyin vaxtı çatdığını israrla qeyd edir.

Müəllifin «Riyaziyyat terminləri haqqında» adlı publisistik yazısı da bu sahədə çalışan mütəxəssislər üçün olduqca dəyərlidir. Tədqiqatçı akademik F.Maqsudovun, H.Ağayevin, Q.Mustafayevin tərtib etdikləri «Riyaziyyat terminləri lüğəti» (Bakı: «Elm», 1979; Lüğət 4035 termini əhatə edir) kitabının təqdirəlayiq olmasından danışır və təəssüflə qeyd edir ki, hələlik bu kitab son fundamental əsərdir. Bu ixtisasın sirlərinə dərinlən bələd olan tədqiqatçı kitabın «Riyaziyyat terminləri lüğəti» deyil, müasir dövrün tələblərinə cavab verən «İngiliscə, rusca, azərbaycanca riyaziyyat terminləri lüğəti» adlandırılması təklifini irəli sürərək onun yeni nəşrinə ehtiyac duyulduğunu vurğulayır və qeyd edir ki, Azərbaycan riyaziyyatçıları xarici dildən yalnız tərcümədə istifadə etməirlər, onların dəyərli tədqiqatlarının xarici dillərdə çapı da xarici ölkələrdə böyük maraq doğurur.

Yazıda Alimşah Gümürlü riyaziyyat terminləri içərisində işlədilən bir sıra uğursuz terminlərin daha anlaşıqlı sözlərlə əvəz olunması haqqında dəyərli təkliflər irəli sürmüşdür. Məsələn, «dördbucaqlı» əvəzinə «dördbucaq», «düz bucaq» əvəzinə «künc», «kor bucaq» əvəzinə «küt bucaq», «qarşılıqlı bucaqlar» əvəzinə «əks bucaqlar» kimi işlənsə daha düzgün olar, fikrini irəli sürmüşdür. Ümumiyyətlə, kitabda müəllifin bir çox terminlərə münasibəti çox aydın şəkildə bildirilmişdir. Müəllif müasir tələblər baxımından milli terminologiya məsələlərinə yenidən baxmağın zəruri olduğu fikrini əsas götürərək, bu məqsədlə hər elmdə müvafiq terminologiya kataloqu (sistemi) yaradılması vacibliyi də zərurətdən yaranır, demişdir.

Alimşah Gümürlü ona orta məktəbdə dərs deyən müəllimlər müəllimi kimi ən şərəfli ada layiq olan, biliyi, ən yüksək səviyyədə dərs demək bacarığı ilə digər müəllimlərdən fərqlənən, müəllim və şagirdlərin sevimlisi, ən uca insan adına layiq olan, qabaqcıl maarif xadimi, saysız-hesabsız fəxri fərmanla təltif olunan Yusif müəllim haqqında öz ürək sözlərini də qələmə almışdır. Bu sözlər Bakı şəhərində 30, 115, 54 sayılı məktəblərdə dərs deyən minlərlə şagirdlərin, əsl müəllim belə olar, fikrinə şərikin bir çox xüsusiyyətlərinə görə Yusif müəllimə oxşaması ilə fəxr edən şagirdlərin fədakar müəlliminə ünvanlanan minnətdarlıq hissləridir.

Böyük məhəbbətlə yazılmış «Xalqın alimi» ithafı Azərbaycanın görkəmli tarixçi etnoqrafı, ibrətamiz və zəhmətkeş həyat yaşamış gözəl insan professor Qəmərşah Cavadova həsr olunmuşdur.

«Atam deyərdi ki...» yazısında müəllif valideynlərinin uşaqlarına verdikləri öyüd-nəsihətləri, ümumgümürlülərin ailə tərbiyəsində geniş yayılan deyimlərin bir qismini qələmə almışdır ki, oxuyan cavanlar bunlardan ibrət götürsünlər.

«Pedaqoji incəsənət nümunələri (Müəllimin xatirələrindən...)» adlı yazısında Alimşah müəllim pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olduğu illərdə dərs dediyi məktəblərdə üzləşdiyi, necə deyirlər, ipə-sapa yatmayan şagirdlərini necə pedaqoji ustalıqla ram etdiyindən yazmışdır. Bu hekayələrin bir neçəsini oxuyanda eləcə də Alimşah Gümürlünün həyat və fəaliyyəti ilə də tanış oluruq. Öyrənirik ki, o, oxuduğu məktəbin ən nümunəvi, əxlaqlı, sevimli şagirdi olmuşdur. Müəllimlik peşəsinə vurğunluq oxuduğu məktəbdə ona dərs deyən müəllimlərlə çiyin-çiyinə

Tarix və onun problemləri, № 1 2014

işləməyi, sonra şəhər məktəblərinin birində direktor müavini kimi fəaliyyət göstərməyi, dərs deyə-deyə aspiranturaya qəbul olunmağı və təhsil aldığı ali məktəbdə işləməyi nəsb etmişdi. Harada, hansı vəzifədə işləməsindən asılı olmayaraq, müəllim adını uca tutan bu nəcib insan özündə ən nümunəvi keyfiyyətləri, xüsusiyyətləri cəm edə bilmişdir. Dərs dediyi riyaziyyat fənninin mahir bilicisi, əsl pedaqoq, şagird və tələbələrin sevimli müəllimi idi. Müəllim necə olmalıdır? – sualına yazdığı cavabları diqqətimizi cəlb etdi:

...Müəllimin əxlaqı nümunəvi, səsi təmiz və nüfuzedici, nitqi səlis və aydın, savadı mükəmməl, bütün hissiyyat üzvləri həssas, zahiri səliqəli olmalıdır. Müəllim zəkası, mərifəti, mənəviyyəti, əxlaqı, sağlam canı, normal düşüncəsinin itiliyi, fəhmi, fərasəti, qabiliyyəti, dərrakəsi, hazır cavablığı, yaranmış pedaqoji və ya hər hansı ekstremal situasiyadan çevik və ən optimal çıxış yolu tapa bilməsi ilə auditoriya qarşısında oturan şagird və tələbələrinin gözündə layiqincə ucalmağı bacarmalıdır. Bir sözlə, daxili və zahiri cazibədarlığı ilə gənc qəlb-ləri və beyinləri fəth etməyən insanları müəllim kimi auditoriyaya buraxmağı doğru hesab etmir.

...Günəş şüası düşən hər yerdən qaranlıq yox olduğu kimi, müəllimin elminin, savadının, təliminin ziyası düşən hər yerdən cəhalət yox olar! Günəş batanda şöləsi yox olur, elm sahibi öləndə isə elmi ölməz, şagirdlərində nur saçır... Elm Günəşdən ucadır...

Bəs necə yaşamalı? – sualına müəllif belə cavab verir: Oxumalı! Öyrənməli! Qabağa getməli! Təmiz vicdanla! Əsl insan kimi!

* * *

Araşdırıcı alimin kitabda yer almış «Sükutun harayı və ya Gümür haqqında bədii-tarixi etnoqrafik düşüncələr...» adlı ön söz əvəzi və dörd fəsildən ibarət tədqiqat xarakterli əsəri bu ərazini etnoqrafik nöqteyi-nəzərdən daha dərinə, ətraflı öyrənməyə xidmət edir. Müəllifin yazdığı kimi, «Biz sadəcə müşahidələrimizi, düşüncələrimizi, xatirələrimizi, bu və ya digər predmetlə bağlı bəzi hipoteza və versiyalarımızı bölüşməyi qarşımıza məqsəd qoymuşuq. Hesab edirik ki, yazıya daxil olacaq məlumatlar bu sahədə aparılacaq ciddi tədqiqatlar üçün istinad mənbəyi ola bilər».

Əsərin girişində Azərbaycanda məskunlaşan azsaylı xalqlardan biri olan tatların yaşadığı Kələ Gümür yaşayış məskəninə (təca «kələ» sözü «böyük» deməkdir) Quba rayonu ilə Şabran rayonunun sərhəd ərazilərində yerləşməsi, özündə bir neçə kəndi birləşdirdiyi üçün, eləcə də mahal adlanması, tarixi, toponimiyası, təbiətinin zənginliyi, xalqın məişət və mədəniyyəti, məşğuliyyəti, dili, dini, bir sözlə, maddi və mənəvi mədəniyyəti haqqında yığcam məlumat verilir. Eləcə də qeyd edilir ki, alimlərimiz tərəfindən tat dilinin Qonaqkənd ləhcəsi, Quba ərazisində tat dilində danışan dağ yəhudilərinin həyatı tədqiq olunsada, Gümür ləhcəsi Qonaqkənd ləhcəsindən çox az fərqlənsə də, burada yaşayan xalqın özünəməxsus xarakterik xüsusiyyətləri, özünəməxsusluğu vardır ki, onları da tədqiq edib öyrənməyə ehtiyac duyulur. Müəllif tatlar və onların dili haqqında alimlərin gəldikləri nəticəyə əsasən «Tat dili – tatların dili İran dillərinin cənub-qərb yarımqrupuna daxildir, fars və tacik dillərinə yaxın analitik dildir» fikrinə qarşı çıxaraq qeyd edir ki, tat dili müstəqil dildir və tat dili fars dilinin deyil, fars dili tat dilinin dialektidir. Dünya əhalisinin siyahıya alınmasına dair statistik göstəricilərdən məlum olur ki, tatların məskunlaşdığı ərazi farsların məskunlaşdıqları ərazidən çox genişdir. Tatlar Yenisey çayından başlayaraq Qara dəniz, Aralıq dənizi sahillərinə, cənubda fars körfəzinə kimi (Xuzistan) ərazilərində məskən salmışlar. Eləcə də qeyd etməyi lazım bilir ki, Gümür tatlarının dilində ərəb əlifbasında işlədilən boğaz səsləri ilə zəngin olan və İran dillərinə məxsus bir sıra arxaik sözlər də qalmışdır. Məncə Alimşah Gümürünün tat dili haqqında gəldiyi nəticəyə alimlərimiz öz münasibətlərini mütləq bildirməlidirlər.

Daha sonra kitabda Azərbaycan dövlətinin ərazisində və ona qonşu ərazilərdə yaşayan bir etnik qrup kimi tatların daha kompakt yaşadıkları ərazi müstəqil Azərbaycan dövlətinin Xəzər dənizi sahilləri, Dağıstan MSSR-ın cənubu və İranın Qəzvin rayonu kimi göstərilmişdir. Tatların sayı keçmiş SSRİ-də 22 min nəfər kimi qeyd olunmuşdur (1979), dili tat dili kimi verilir. Onlar Azərbaycan dilində müstəqil danışılar, mədəniyyət və məişətinə görə demək olar ki, azərbaycanlılardan fərqlənmirlər, dininə gəldikdə dindarları müsəlman, xristian və iudaistdirlər.

Kitabda əhalinin əkinçilik, maldarlıq, xalçaçılıq və misgərliklə məşğul olmaları haqqında ətraflı məlumat verilmişdir. Müəllif tat sözünün mənşəyi haqqında müxtəlif mülahizələri sadalamaqla yanaşı, Gümür tatlarının şəcərəsi haqqında da maraqlı məlumat vermişdir. O, qeyd edir ki, Gümür tatlarının şəcərəsi qədim Şam vilayəti əsilzadə şeyxlərindən baş alıb gəlir. 82 yaşlı informator Sabir Cabir oğlunun dediyinə görə, o da öz ağsaqqallarından eşitmişdir ki, Gümür tatları – yəni bizimkilər qədim Şam vilayətindən olan əcəm nəslindəndirlər. Bütün bunları əsərin girişində qeyd etməklə yanaşı, müəllif Azərbaycan ərazisində yaşayan etnik azlıqlardan biri olan tat dilində danışan Gümür qrupu – Kələ Gümür tatlarının tarixi, məskunlaşdığı ərazisi, məişət və mədəniyyəti, adət-ənənələri və özünəməxsus xüsusiyyətləri haqqında məlumat verməyi qarşısına məqsəd qoyduğunu söyləmişdir.

Alimşah Gümürlü əsl tədqiqatçı-etnoqraf kimi Gümür haqqında məlumatları kəndin yaşlı sakinlərindən toplamış və ona ətraflı məlumatlar verən bu informatorların adı, soyadı, yaşı, kəndini belə göstərməyi vacib bilmişdir. Kənd sakinləri müəllifin kəndləri haqqında yazdığı tədqiqatını yüksək qiymətləndirərək azsaylı xalqlara məxsus Gümür qrupunun öyrənilməsini, bu sahədəki boşluğun doldurulması kimi dəyərləndirmişlər.

«Çeçələ barmağın işığında bir karvanın izi ilə... Böyük kəramət sahibləri və şah Fərmanı» adlanan I fəsildə araşdırıcı böyük Gümür mahalının Dəhnə kəndində yerləşən Şeyx (Şix) İbadəddin, Şeyx (Şix) Əzizəddin türbəsi haqqında yerli əhalinin dilindən düşməyən rəvayətlərdən söz açaraq bu ziyarətgahın pıraniliyi haqqında məlumat verir. Məlum olur ki, Şah Abbas əyyamından xeyli əvvəl bu iki qardaş Şam vilayətindən bu yerlərə gəlmiş və bu məkanı həmişəlik özlərinə məskən etmişlər. Nəsildən-nəslə ötürülən rəvayətə görə Şah Abbas öz qoşunu ilə bu yerlərə qədər də gəlib çıxmış, özünə bir düzənlikdə düşərgə salmışdır. Gündüz bu düşərgənin həndəvərində heç bir ins-cinsə rast gəlmək olmurdu. Amma axşam düşəndə xeyli uzaqdan bu düşərgəyə bir işıq düşürdü. Şah Abbas əmr verir ki, gedin o yeri tapın, orada kim varsa hüzuruma gətirin. Xeyli yol qət etdikdən sonra şahın adamları gəlib görürlər ki, bir nurani qoca... çeçələ barmağının işığında mütaliə edir. Bu, Allah tərəfindən ona vergi verilən Şeyx Əzizəddin babanın bir möcüzəsi idi. Allah tərəfindən sevilən bu bəndənin digər möcüzələri də məlum idi.

Şah adamları gördükləri möcüzədən çaşıb qalmışdılar. Nurani qoca qiraətini qurtarıb gələn elçilərlə salamlaşdı və hansı niyyətlə gəldiklərini özü onlara söylədi və dedi ki, siz gedin, mənə gətirdiyiniz at lazım deyil, mən özüm piyada şahın hüzuruna gələrəm. Onlar düşərgəyə çatanda qocanı Şah Abbasla söhbət edən gördülər. Baş vermiş hadisədən agah olan şah kiminlə söhbət etdiyini anladı. Onun daha bir neçə kəramətinin şahidi olduqdan sonra Şah Abbas qarşısında kamil biliyə, düşüncəyə, mərifətə, bacarığa sahib olan, cismində incə bir ruhun yaşadığı varlıqla söhbət etdiyini dərk etdi. Məskən saldığı torpaqları bu Allah adamına bağışladı və xüsusi fərmanla bunu təsdiq etdi. Fərman iki ceyran dərisinə qızıl suyu ilə yazıldı və möhür vuruldu. Rəvayətə görə hər iki qardaşın qəbri tanınaraq bu torpaqda qorunurdu.

Həmin gündən XX əsrin 20-ci illərinə qədər heç bir hökmdar bu torpaqlarda yaşayanlardan vergi yığmırdı. Bu fərman zaman-zaman kəndin ən etibarlı şəxsində, mükəmməl ruhani

Tarix və onun problemləri, № 1 2014

təhsili almış şəxslərdə saxlanarmış. Sovetlər dövründə ziyalı ruhanilər təqib olunduğundan belə əvəzsiz bir fərman, bu torpaqda yaşayan pirani insanın evi – abidəsinin izi də itmişdir. Onu axtarıb tapmaq isə tədqiqatçılarımızın qarşısında bir müqəddəs borc olaraq qalırdı. Çünki bu fərman tarixi keçmişimizdən bizə xəbər verən ən dəyərli və nadir tapıntı idi.

Gümür camaatı bu müqəddəs yerin kəramətini bilərək bu ocağa ziyarətə gəlirlər və deyirlər ki, ocağa ziyarətə gələnlərin hər biri niyyətinə çatır, bu şərtlə ki, ziyarəti təmiz niyyətli olsun. Yoxsa hündür dağ döşündə yerləşən ziyarətgaha əməli və qəlbi təmiz olmayan insanlar qalxa bilməzdilər. Bu kəramət sahibləri haqqında qocalar daha bir möcüzənin olduğunu söyləyirdilər ki, böyük qardaş Şeyx İbadəddin baba və kiçik qardaş Şeyx Əzizəddin babanın qəbri üzərində türbə-məqbərə tikilib başa çatdıqdan sonra birinci türbə uçulub. Bir neçə dəfə türbə tikilmiş və yenə də uçulub dağılmışdı. Müdriklərin fikrinə görə bu hadisə türbə sahibinin övladsız olması ilə izah edilə bilərdi. Bu tikililər bu günə qədər ilkin formasında olduğu kimi qorunub saxlanılır. Müqəddəslərin uyuduğu yer qalın daşlarla hasarlanmışdır.

Daha sonra qələm sahibi ziyarətə gələnlər tərəfindən icra olunan qanun-qaydalar haqqında ətraflı məlumat verir və qeyd edir ki, bu müqəddəs ənənələr indi də yerli sakinlər tərəfindən davam etdirilir. Müəllif eləcə də türbənin ətrafında salınmış qoruq-qəbiristanda olan tənha bir qəbrin başdaşında yazı olduğu haqqında məlumat verir. Bu məqamda qədim daşlar üzərində yazılan neçə-neçə yazıları oxuyub başa çatdıran gözəl alimimiz, Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü məşhur epigrafcı Məşədixanım Nemətova gözümlün qarşısında canlanır. Heyfsilənirəm ki, həmin qəbir bu işlərin tədqiqatçısının rastına gəlməmişdir. Müəllifin dediyi kimi, onu oxumaq lazımdır... Bəlkə qədim bir tarixi səhifəni açmaq mümkün oldu...

Yazıda xoşuma gələn bir də o oldu ki, müəllif sanki piri ziyarət etmək ənənələrinin müqəddəsliyini qorumaq üçün nəzərdə tutulmuş vacib əməllər haqqında oxucusuna məlumat verir, əməlləri tam bilməyənlərə isə bu yazıdan özünə ibrət dərsi götürməyi tövsiyə edir. Bir də bu ocaqda müəllif nəzir kimi gətirilib paylanmayan əşyalar üçün xüsusi türbə muzeyinin, xüsusi qurbangahının, uzaqdan gələn ziyarətçilər üçün rahatlanmaq üçün xüsusi qapalı yerin olmasının, namaz qılınması, dualar, Quranın oxunması üçün məscid tikilməsinin, bilikli, savadlı mollaların burada zəvvarlara yol göstərməsinin, nəsihət verməsinin vacib olmasını arzulamışdır.

* * *

Şeyx İbadəddin və Şeyx Əzizəddin babaların ocağına ürəyindəki niyyəti tutaraq inamla onu ziyarətə gedənlərin heç biri ondan naümid qalmırlar. Pirin kəramətləri onları ən çətin vəziyyətlərdən qurtarır, həsrətlə yaşayanları muradına qovuşdurur, babanın adını deyib ondan imdad istəyənlərə Allah əl uzadır, kömək olur. Bu pirin insanlarda yalnız xeyirxahlığı ilə yadda qalmasını qələmə alan Alimşah Gümürlünün özünün də ulu baba ocağının müqəddəsliyini uca tutmasının şahidi oluruq. Dərin kamal sahibi olan Şeyx İbadəddin və Şeyx Əzizəddin babalarının kəramətləri xalq arasında dildən-dilə gəzirdi. Üç əsrin, XVIII-XX əsrlərin şahidi olmuş ustad aşiq, Xaltanlı Aşiq Tağı da bu ocağın adını tutub ona pənah gətirənlərin, ondan imdad istəyənlərin aqibətini öz gözləri ilə görmüşdü. Odur ki, el aşığı bu pir sahiblərini vəsf etmişdi. Aşiq Tağının vəsfini əzbər bilənlərdən biri də tədqiqatçı Alimşah Gümürlünün atası Dənyar Cənnətəli oğlu olmuşdur. Şeyx İbadəddin və Şeyx Əzizəddin babaların xeyirxahlığı, möcüzə yaratmaq bacarığına həsr edilmiş vəsfiyyənin 70 misrasını Alimşah atasının dilindən eşitmiş və yazıya salmışdır. Vəsfiyyədə ustad Tağı ocağın yerləşdiyi ərazinin övliya sahiblərinə bağışlanması, ərazinin özünün təsviri, təbiəti, ocaq sahiblərinin qulluğunda duranlar,

ziyarətə gələnlərin icra etdikləri adət-ənənələri, türbəni tikən ustad haqqında məlumatı böyük sevgi ilə əks etdirmişdir.

II fəsil «Gümür: inzibati ərazi kimi. Sərhədləri silinmiş tarixi coğrafiyası və ya ot basmış yolların qəlbi göynədən baxışları» adlanır.

Doğulub boya-başa çatdığı torpağı özünə Vətən bilən tədqiqatçı alim Alimşah Gümürlü uşaqlıq və məktəb illərinin şirin xatirələrini, kənd həyatının onda oyatdığı acılı-şirinli günlərini, bir sözlə, Kələ Gümür mahalının dağlarını, dərələrini, zirvələrini, aşırımlarını, çöllərini, meşələrini, yamaclarını, yaylaqlarını, qışlaqlarını, çaylarını bir daha görmək üçün xəyalında onun ziyarətinə gəlir və öz oxucusunu da özü ilə gətirərək bu yerlərlə tanış edir. Tanışlıq Kələ Gümürə gedən yoldan başlanır. Özünün yazdığı kimi... «Zağlıdan keçib Keş-Cuhurundan başlanan Çinar kəndindən üzə yuxarı dağlara qalxdıqca görünən torpaqlardan qədim tarixə malik yaşayış yerlərindən olan Kələ Gümürün ərazisi başlayır». Müəllif qeyd edir ki, Meydunqəhdən Kələ Gümür ərazisini bütünlüklə görmək olurdu... Meydunqəh həm də Kələ Gümürün başqa əyalətlərinə yol açan yol ayırıcısı idi. Kələ Gümürü seyr etdikcə onun xəyalında gözlə görünən hər yer canlanırdı. Təbiətin göz oxşayan gözəlliyi onun ruhunu qidalandırır və o, bu gözəllə baxmaqdan usanmırdı. Təsvirəgəlməz təbiət gözəlliyini vəsf etmək üçün bu qələm sahibinin köməyinə onun kağız və qələmi gəlirdi. Yadına bu yerlərin hay-haraylı vaxtları, hər yanda həyatın qaynadığı günlər, kənd həyatı, kənd məişəti düşür. Çünki Gümür onun baxışlarına, nəfəsiylə digər hissiyyat üzvlərinə, qanına keçmişdi. Müəllif təəssüflə onu da qeyd edir ki, Kələ Gümürün toponimləri – yer adları vaxtilə rəsmiləşdirilərkən nədənsə burada yaşayan aborigen əhalinin danışdığı dili olan tat dilində işlətdiyi sözlərlə deyil, tərcümə olunaraq bəzən başqa məna verən sözlərlə rəsmiləşdirilmişdir. Məsələn: Nohura – Nohurlar kimi rəsmiləşdirilmişdir və s. Daha sonra qeyd edir ki, Azərbaycanın talış və Şirvan zonasında toponimlər orada yaşayanların danışdığı dilində talış və tat dillərində verilmişdir və buna dair xeyli nümunələr gətirir.

Daha sonra müəllif Kələ Gümürə aparan və oradan çıxan yollarda yerləşən kəndləri sadalayır və Gümürün xəritəsini cızaraq onun Kələ Gümür olduğu anlayışını təsdiqləyir, bir daha əhatə dairəsini vurğulayır, burada yaşayan etnik qrupun özünün fərqli adət-ənənələri, irsi, folkloru olduğunu qeyd edir. Onların adətlərindən biri olan hörmət əlaməti kimi «əl öpmək» adətinin indi də ailələrdə qorunub saxlandığını və belə özəlliklərin kifayət qədər çox olduğunu yazır və alimləri Gümürü tədqiq etməyə çağırır. Müəllif Gümürlə bağlı xatirələrini oxucularla bölüşərək onun başına gələn fəlakəti belə izah edir: «XX əsrin 60-cı illərində sovetlərin, başda Nikita Xruşşov olmaqla, uzağı görə bilməyən rəhbərlərinin dağ kəndlərini perspektivsiz hesab etmələrinin nəticəsi olaraq bu kəndlər, o cümlədən Kələ Gümür kəndləri boşaldıldı. İnsanlar oturaq doğma yaşayış yurd yerlərini, isti ocaqlarını, obalarını, ev-eşiklərini tərk etməyə məcbur olub, tanımadıqları yad yerlərə üz tutmağa, yenidən məskunlaşmağa məcbur oldular». Halbuki dağ kəndlərində maldarlıq təsərrüfatından həmişə yüksək gəlir əldə edilmişdir, bu gəlirlə onlar Azərbaycanda maldarlıq təsərrüfatının inkişafına öz töhfəsini vermiş olurdular. Öz kəndinin cah-calallı günlərini yada salan A.Gümürlü dərindən köksünü ötürüb bu misraları deyir:

Daha bezmişəm mən güman əlindən
Gümanlar gerçəyə çevriləydi kaş,
Gümürüm yenidən dirçələydi kaş!..

«Nədənsə tərcümədə verilmiş Kələ Gümür toponimləri» adlı başlıqda mən deyərdim, bu adla, ərazi ilə bağlı tədqiqatçı alimlərdən də çox araşdırmalar aparan müəllif Kələ Gümü-

Tarix və onun problemləri, № 1 2014

rün yaddaşlardan silinməyən, vaxtilə bu el-obanın danışq dilində işlədilən yer-yurd adları haqqında maraqlı məlumatlar verir. Məsələn: Kələ Gümür – azəricəyə «Böyük Gümür» kimi tərcümə olunur, Kiçik mahal kimi isə XVII əsrdən mövcudluğu barədə mənbələrdə məlumatlar vardır. On bir yaşayış məskənindən ibarətdir. Kitabda bu məskənlərin adları sadalanır və onlar haqqında «Azərbaycan toponimlərinin ensiklopedik lüğəti»nin birinci cildində «Gümür» toponimi ilə bağlı yazılmış məlumatlar göstərilir. Araşdırıcı bu məlumatlarda verilən fikirlərin heç birinin onun adını çəkdiyi doğma «Gümür» kəndi və ərazisi ilə əlaqəsi olmadığı fikrini irəli sürür və fikrini isbat etmək üçün nümunələr göstərir. Onlardan bir neçəsini sizə təqdim edirəm. Məsələn, müəllif «Gömür» adı ilə Şahbuz rayonu ərazisində mineral bulaq, çay, eyni zamanda rayonun orta dağlıq hissəsində kənd olduğunu təsdiqləsə də, Quba rayonu ərazisində isə belə çay adı olduğu haqqında kitabda verilmiş məlumatın öz təsdiqini tapmadığını qeyd edir və Quba rayonu ərazisində Gömür çayı olmadığını göstərir. «Gömür» həqiqətən Şahbuz rayonunun eyni adlı ərazisinin orta dağlıq hissəsində yerləşən kənddir. Oykonom «dağ başında, hündürlükdə olan yer mənasındadır». Müəllif Gömür oykonimi ilə işlədilən Abşeron yarımadasının şimal-qərbində şor sulu gölün «Gömür çayı tökülən göl», Kəlbəcər rayonunun qərb hissəsində dağ adının olduğunu, Zəngəzurda dağ adının, Naxçıvanda Kömürdağ, Quba rayonunun Qonaqkənd inzibati ərazisində Kömürçayın sahilində kəndin, əvvəllər bu kənd Dəhnə adlanırdı və oykonimi Gömür (çayın) adı və Dəhnə komponentlərindən istifadə edilərək, «Gömürçayın dəhnəsi» işlədilməsini göstərərək kitabda verilmiş bu məlumatlara qarşı da öz fikrini bildirmişdir. Araşdırıcı yazır ki, eyni çayın adı həm Kömürçay, həm də Gömürçay ola bilməz, söhbət gedən çayın adı bunlardan heç biri deyildir. Gülgilçayın qollarından biri olan bu çay bu ərazidə yaşayan əhali tərəfindən «Arkare Dəhnə», yəni «Dəhnə çayı» adlanır. Kəndin adının «Dəhnə»nin sonradan «Gömür Dəhnə» adlandırılması onunla izah edilir ki, Quba rayonunda Dəhnə adı ilə bir neçə kənd vardır və qarışıq salınmasın deyə belə adlandırılmışdır. Müəllif «Dəhnə» adı ilə Şəki rayonunda da bir neçə kəndin olduğu haqqında məlumat verir, adlarını çəkir və vurğulayır ki, kitabda «dəhnə» komponentinin izahı da düzgün verilməmişdir. Çünki «Dəhnə» termini baş arx və ya baş arxa suyu yönəltmək üçün çayın qarşısına çəkilən bənd mənalarda işlədilir.

«Gömür» toponimi haqqında yekdil fikir mövcud deyildir. Müxtəlif versiyalar vardır ki, bu versiyalarla müəllif oxucuları tanış edir. Eyni zamanda, kitabda «Azərbaycanın bəzi toponimlərinin etimologiyası barədə» də versiyalar verilmişdir. Bu versiyalarda tədqiqatçı Azərbaycanın müxtəlif ərazilərində etimologiyası tat dilində izah olunan bir çox yer adlarının, xüsusi adların toponimiyasından söz açır.

Abşeron, Amburan, Azərbaycan, Badamdar, Bakı, Balaxanı, Bülbülə, Çiləgir, Dərəgəndə, Dərnəgül, Gəndab, Gömürkoy, Gürgan, Xaçmaz, Xırdalan, Xışkədar, Kəlbəcər, Kələki, Küncal, Kürdəxanı, Qələgəh, Ləngəbiz, Maştağa, Mərdəkan, Mərzə, Nardaran, Novxanı, Nigədi, Nüs-Nüs, Pırşağı, Sənqəçal, Siyəku, Siyəzən, Suraxanı, Uqah, Vəro, Zirə, ümumiyyətlə 37 yer adının etimologiyası haqqında məlumat verir və bu məlumatlar haqqında da öz fikrini irəli sürür, hətta yaşlı informatorların (83-85 yaş) adlarını çəkərək onların da versiyalarını göstərir.

«İtirilmiş tarixə qısa ekskurs və ya cavabsız qalmış suallara kim cavab axtaracaq» başlıqlı yazıda müəllif Gümürdə yaşayışın nə vaxtdan mövcud olduğunu sual edərək onun araşdırılmasının vacibliyini tarixçilərin, arxeoloqların, etnoqrafların, epigrafların, numizmatika ilə məşğul olanların, antropoloqların, sənətsünasların, folklorşünasların, dilçilərin, coğrafiyaşünasların və demoqrafiyaşünasların öhdəsinə düşdüyünü qeyd edir. O, bir daha Kələ Gümürün ərazisinə daxil olan 1. Gümür kəndi, 2. Nohura kəndi, 3. Dəhne Gümür kəndi, 4. Dəhne ərəb

kəndi, 4. Si Düşmə kəndi, 6. Püçüx kəndi, 7. Sər-Mərcan kəndi, 8. Ördüc kəndi, 9. Çinar kəndi, 10. Taxtakörpü kəndi, 11. Gümürlülərin Şirvan qışlaqları (adları çəkilən yaşayış məskənlərinin hər biri haqqında) onların yerləşdiyi ərazi, burada yaşayanların həyat tərz, məşğuliyyəti barədə qısa məlumat verir. Gümürün hansı əsrdə və ildə kənd, oba və yaşayış yeri olması haqqında söylənilən versiyalardan başqa bir dəlil-sübut olmadığına təəssüflənərək, bu ərazinin kompleks şəkildə müxtəlif elm sahələrinin alimləri tərəfindən araşdırılmasına, öyrənilməsinə ehtiyac olduğunu söyləyir və əminliklə bu yaşayış yerlərindən nadir tapıntılar aşkar ediləcəyinə şübhə etmir, bu ərazinin dəyərli tədqiqat obyektini olduğunu israr edir. Bu sahədəki boşluğu qismən dolduran «Quba əyalətinin kameral təsviri» (1831-ci ildə kollec registratoru Xotyanovski tərəfindən tərtib edilmişdir). Tərcümə, giriş, qeydlər və yekun cədvəllərin müəllifi professor Tofiq Mustafazadəndir (Bakı, «Sabah», 2008). 752 səhifədən ibarət nəşr etdirdiyi kitab təqdirəlayiqdir. Kitabda çar Rusiyası və onun tabeliyində olan ərazilərin siyahıya alınmasının nəticələri verilmişdir. Kitabla eləcə də 1831-ci ilin siyahıya alınmasına görə Quba əyalətinin Buduq mahalına daxil edilmiş kəndlərdə, o cümlədən Gümürdə yaşayanların – 192 nəfər sünni məzhəbli kişi və oğlanların siyahısı da daxil edilmişdir.

Tat Gümür müsəlman kişiləri qadın cinsindən olan ailə üzvlərini («Kişi ailəsi haqqında heç kimə məlumat verməz» fikrini uca tutaraq) siyahıya saldırmağı kişiliklərinə, şənliyinə sığışdırmırdılar. Halbuki, əhalinin say çoxluğu onun hüquq və imtiyazlarının da artmasına səbəb olurdu. Siyahıda kəndin əkinə yararlı, yararsız torpaq sahələri, otlaq və biçənək sahələri, neçə dəyirmanı olması haqqında rəqəmlər göstərilməklə məlumat verilmiş və xəzinəyə ildə yüzbaşı və rəiyyətlər tərəfindən ödəniləcək məbləğlər də daxil edilmişdir.

III fəsil «Gümürlü bir etnik qrup kimi. Maddi-mənəvi sərvətləri, həyat tərz və məşğuliyyəti, bəzi etnik xüsusiyyətləri, etnodemoqrafik vəziyyəti barədə» adlanır. Müəllif bu fəsildə bir daha vurğulayır ki, bir etnik qrup kimi Kələ Gümürlülərin yaşadıkları tarixi ərazisi, başına gəlidiyi fəlakəti, demoqrafik və etnodemoqrafik vəziyyəti tədqiqat obyektinə çevrilmədiyindən heç vaxt araşdırılmamışdır.

İkinci Dünya müharibəsindən sonra bu kəndlərdə yaşayışın get-gedə pisləşməsi, gediş-gəlişin mümkün olmaması, ərzaq və su qıtlığının olması bəhanə edilərək, ümumiyyətlə, dağ kəndlərinin az rentabelli olması əsas gətirilərək siyasi dövlət başçıların verdiyi qərara əsasən Kələ Gümür kəndləri boşaldıldı. Bu kəndlərdə kompakt yaşayan əhali Azərbaycanın müxtəlif rayonlarına, əsasən Xaçmaz, Quba-Dəvəçiyə (indiki Şabrana), Siyəzənə, Abşerona, Qobustana, Şamaxı rayonlarının düzən yerlərinə, Bakı və Sumqayıt şəhərlərinə, Rusiya Federasiyasının müxtəlif respublika və quberniyalarına köç edərək, yaşayışlarını davam etdirməyə başladılar. Bu siyasətin nəticəsində bir yerdə yaşayan əhali öz soy kökündən, adət-ənənələrindən ayrı düşdü, bu dərdə dözməyənlərin itkisi çoxaldı, nəticədə sayları xeyli azaldı. Atababa yurdunu, torpağını itirməkdən böyük dərd yoxdur. Hər halda müharibədən çıxan ölkənin əlbəttə çətinlikləri də çox idi. İllər keçdikcə hər yerdə insanlar bu çətinlikləri aradan qaldıra bildilər, gümürlülərə isə dayaq duran olmadı, onlar torpaqlarını məcburi boşaltmalı oldular. Hal-hazırda Kələ Gümürün yaşayış məskənlərinin əksəriyyətində demək olar ki, yaşayış yoxdur. Daimi yaşayış Kələ Dəhnədə (50-yə yaxın təsərrüfat), Püçüxdə (15-ə yaxın təsərrüfat), Dəhne Ərəbdə (3 təsərrüfat), Sər Mərcanda (1 təsərrüfat) mövcuddur. Deməli, Kələ Gümürlülər öz doğma yerlərinə qayıdırlar. Bu sevindirici haldır.

Azərbaycanın görkəmli etnoqraflarından biri olan prof. Həvil Həvilov 1991-ci il «Elm» nəşriyyatında çap etdirdiyi «Azərbaycan etnoqrafiyası» kitabının 37-ci səhifəsində yazır ki, bir etnik qrup kimi Azərbaycan xalqının tərkibinə daxil olan tatlar hələ Sasanlıların hakimiyyəti dövründə (387-ci ildə) İrandan köçürülüb Azərbaycanın şimal ərazilərində yerləşdirilmişlər.

Tarix və onun problemləri, № 1 2014

Onlar irandilli əhali idi və etnoqrafik ədəbiyyatda sonralar «tat» etnik qrupu kimi səciyyələndirilmişdir. Dili Hind-Avropa dillərinin İran budağını təmsil edir. Dini etiqadına görə müsəlmandır, Məhəmməd hümmətindəndir, islam dininə sitayiş edir.

Alimşah Gümürlü gümürlülərin islamın şafii məzhəbinə qulluq etdiyini qeyd edir. Antropoloji tipinə görə gümürlülərin hansı tipə aid olması haqqında müəllif qeyd edir ki, bu barədə tədqiqat aparılmadığından təsdiq olunmamış məlumatlara, eləcə də aparılmış müşahidələrə əsasən demək olar ki, bu insanlar Yaxın Şərqi zənci olmayan ərəblərinin qrupuna aiddirlər. Rəngləri əsasən qarabuğdayı, gözlərinin rəngi qonurdur. Kəllə-sümük quruluşunda heç bir xarakterik xüsusiyyəti, irqi fərqləri yoxdur. Azərbaycanlılara qaynayıb-qarıdığından heç bir əlamətlərinə görə onlardan seçilmirlər.

Yuxarıda qeyd etdik ki, gümürlülər vahid inzibati ərazidə deyil, respublikamızda səpələnmiş vəziyyətdə yaşayırlar. Azərbaycanlılarla etnik-mədəni əlaqəsi yaxın olan tatlar Azərbaycan dilində sərbəst danışır və bu dildə təhsil alırlar. Bununla belə, onlar öz dillərini saxlayır, yeri gəldikcə məişətdə bundan istifadə edirlər.

Alimşah Gümürlü bir tədqiqatçı alim kimi kitabda Kələ Gümürlülərin ərazisində yerləşən daimi yaşayış evlərinin harada və necə salınması, onların tipləri, hansı tikinti materiallarından istifadə edilməsi, otaqların döşəmələrinin, divarların suvanması, otağın qızdırılmasında istifadə olunan vasitələr (buxarı), tüstünün çıxması üçün tüstü bacası, yaşayış ərazisində evlərin həyəti, mal-qara saxlamaq üçün tikilmiş tövləsi, yemək bişirmək üçün hörülən ocaq və ya yeməklərin bişirilməsi üçün istifadə olunan vasitələr (uçayaq, dördayaq), yaylaqlarda Salınan evlər (qazma, alacıqlar, habelə Taxta körpü qışlağı və s.) haqqında ətraflı məlumat vermişdir. Müəllif onu da qeyd etməyi vacib bilir ki, gümürlülərin yaşayış evləri əqrəbə-əqrəbə tikilirdi. Əqrəbə evləri adətən kiçik məhəllələri, odaları təşkil edirdi və bu məhəllələrin adları əqrəbələrin adları ilə adlandırılırdı. Bəzən də məhəllələrin adları onların yerləşdiyi səmtə görə verilirdi. Məsələn, «Zəvərinə Dəhnə» (Yuxarı Dəhnə), «o tay», «idarənin yanı», «oda Cabir amuha» və s.

Kələ Gümürlülər yaşayış üçün vacib olan müxtəlif sahələrlə məşğul olurdular. Kənd təsərrüfatı ilə məşğul olan bu yerin sakinləri əsasən sualtı və dəmyə əkinçiliyə üstünlük verirdilər. Baxmayaraq ki, Kələ Gümürlülərin təbii-coğrafi şəraiti onun əkinçiliklə intensiv məşğul olmasına o qədər də yararlı deyildi, amma bu ərazilərdə yaşayan insanların böyük zəhməti hesabına onlar taxılçılıq, bostançılıq və tərəvəzçiliklə məşğul olurdular. Bu ərazilərdə taxıl, arpa, buğda, çəltik, vələmir, noxud, lərgə, mərcimək, lobyə, qarğıdalı, kartof, kələm, kök, ağ və qırmızı çuğundur, gülbəşər (xiyar), pomidor, bibər, soğan, boranı (balqabaq), sarımsaq, tək-tək həyətlərdə keşniş, şüyüd, vəzəri, reyhan, nanə, situm (qara tum), xaşxaş (bişmiş çörək məhsullarında istifadə olunurdu) kimi tərəvəz bitkiləri, qənəp (liflərindən ip əyirmək üçün istifadə olunur) və tütün becərilirdi.

Gümürlülərin özlərinə xas ölçü vahidləri vardır. Dayıl – kəndir mənasını verir. 1 dayıl kəndirin uzunluğu 12 dəfə ovucun içindən dirsəyə qədər dəstəklənib yığılması deməkdir.

Kələ Gümürün hər iki Dəhnə, Püçüx, Çinar və Sərmərcan kəndlərində yaşayanlar bağçılıqla da məşğul olurdular. Bağ sahələrində tut ağacının müxtəlif növləri, hər növ ərik, almanın isə ağ və qırmızı növləri – əsasən sibiryanka, palmet, cırhacı, nazıqqaş, armudun düşes, abasbəyi və digər yay və qış növləri, əzgil, zoğal giləmeyvələri, Dəhnə kəndində xüsusilə iydə, heyvə, göyəm, bir neçə növ gavalı yetişdirilirdi.

Kələ Gümürlülərin əsas məşğuliyyət sahələrindən biri də heyvandarlıq və quşçuluq olmuşdur. Gümürdə iribuynuzlu malqaradan camış və inək, xırdadırnaqlılardan qoyun, keçi, at və eşşək saxlanılırdı. Digər məşğuliyyət növləri kimi bu yerlərdə arıçılıq, toxuculuq (xalça-

çılıq və müxtəlif geyim ləvazimatları), ovçuluqla da məşğul olurdular. Kustar sənətkarlığı (dəmirçilik, dülgərlik, gön-dəri məmulatlarından hazırlanan geyimlər, boyaqçılıq, mis qab istehsalı yaşayışın ayrılmaz sahələri idi), mətbəxi və süfrəsi, geyim və bəzək atributları (müxtəlif ornamentli tikmələri), nəqliyyatı əsas xalq nəqliyyat vasitələri olmuşdur. Kitabda yuxarıda sadaladığımız məşğuliyyət sahələri haqqında geniş məlumat verilir.

Gümürlülərin etnik-mənəvi dəyərləri, mədəni irsi, nəcib ürf-adətləri, inancları kimi diqqəti cəlb edən məsələlər IV fəsildə işıqlandırılmışdır. Alimşah Gümürlü yerli əhəlinin etnik mənəvi dəyərlərinə, adət-ənənələrinə hörmətlə yanaşmasına və bu dəyərləri müasir dövrdə gətirib çıxararaq, onun qorunmasına dair bu fəsildə öz fikirlərini söyləyir və buna dair nümunələr gətirir. Müəllif Gümür tatlarının adət-ənənələrinin, inanclarının, atalar sözləri və məsələlərinin, deyimlərinin, ümumiyyətlə, Azərbaycan tatlarının və azərbaycanlıların adı çəkilən dəyərlərindən çox az fərqləndiyini qeyd edir və bununla bərabər gümürlülər üçün xarakterik olan ifadə və sözlərin olduğunu da nəzərə çatdırır və nümunələr gətirir. Müəllif tat dilinin Gümür ləhcəsində türk sözlərinin olduğunu, bu sözlərin, ləhcələrin, deyim tərzinin isə qədim türk sözlərindən götürüldüyü fikrinə gəlir.

Gümürlülərin fərqli ürf-adətlərindən biri də ağsaqqalların, hörmət və ehtirama layiq olan böyüklərin əlini öpüb göz üstünə qoymasıdır. Əl öpmək ürf-adətinin türklərdə də olduğunu qeyd edən müəllif bu adətin eyni soy-köklü insanlarda olduğunu vurğulayır və ya tatlarda «oda» sözünün işlənməsi və daha neçə-neçə sözlərin türklərdə də olduğu kimi işlənməsini gümürlülərin türk mənşəli olmasını göstərən əlamətlərdir, - deyir.

Kələ Gümür camaatı Şeyx Əzizəddin babanın törəmələrindən başlayaraq bir neçə nəsə bölünmüşlər. Bəzən buna tayfa, gümürlülər isə əqrəbə deyirlər. Əqrəbalara gümürlülər, onların xarakterik xüsusiyyətlərinə görə ayamalar (ləqəblər) qoymuşlar. Gümürlülərin 10 əqrəbası və hər əqrəbanın özünəməxsus ayaması vardır. Bu ayamalar əslində yumor və zarafatyana olaraq deyilmişdir. Qoyulan ləqəblər əslində reallıqdan uzaq olaraq simvolik xarakter daşıyır. Hər əqrəbanın özünəməxsus xüsusiyyətləri bu fəsildə açıqlanır.

Deyirlər Sədrəddinlilər el içində ən böyük əqrəbadır, xüsusi hörmətə və nüfuza malikdirlər. Kələ Gümürdə ən böyük ilahiyyət alimləri də Sədrəddinlilər olmuşlar. Əqrəbanın kişiləri həyatda və ailədə baş verən ən vacib məsələlərin yoluna qoyulması ilə əlaqədar öz arvadları, ailənin və ya əqrəbanın ağbirçəkləri, ailənin qadın üzvləri ilə məsləhətləşirlər. Əslində, bu xüsusiyyət ən təqdirəlayiqdir.

Gümürlülərin nəsildən-nəsə ötürülərək müasir dövrdə gəlib çatan, hamı üçün müqəddəs olan bir sənəd haqqında rəvayətə dönmüş deyimi var. Bu deyimə görə, Gümür torpaqlarının hər cür vergilərdən azad olunması barədə I Şah Abbasın verdiyi Fərmanının qorunması da məhz Sədrəddinlilərə etibar olunmuşdur. Yalnız sovet hakimiyyətinin qurulduğu illərdə təqiblərdən çəkinərək bu nadir tarixi sənədin izi itirilmişdir.

Kitabda Alimşah Gümürlü yerli sakinlərə verilən şəxsi adlara – antroponimlərə də öz münasibətini bildirmişdir. Müəllif Kələ Gümür ərazisində kişi və qadın şəxslərinə verilən adların əksəriyyətinin mürəkkəb adlardan ibarət olduğunu vurğulamış, kişi adları içərisində «Allah», «Xuda», «Məhəmməd», «Əli», «Həsən», «Hüseyn», «seyid», «şah», «xan», «bəy», «ağa», «baba», «ata», «bala», «hacı», «qul», «verdi» tərkibli və qarışıq tərkibli adlardan, qadın adlarında isə «gül» və «xanım» tərkibli adların üstünlük təşkil etdiyini və bu adları bir-bir sadalayaraq oxuculara təqdim etmişdir.

Azərbaycanın bütün regionlarında olduğu kimi, Gümürdə də monoqam – yəni təkkinli nikah ailə bünövrəsinin təməli olmuşdur. Əqrəbadaxili, yaxın qohumlar arasında nikah-

Tarix və onun problemləri, № 1 2014

lara üstünlük verilirdi. Gənc ailələr böyüklərin, ağsaqqalların məsləhəti ilə qurulurdu, gənc-lərin isə formal olaraq razılığı alınır.

1923-cü ildən respublikamızda dini nikahlar öz qüvvəsini itirir və nikahların qeydiyyatı aidiyyəti üzrə dövlət idarələrində rəsmiləşdirilir. Qızbəyəndi mərhələsindən başlayaraq, gəlin-gətirmə mərhələsinə qədər icra olunan adət və ənənələr Azərbaycanın bütün regionlarında ol-duğu kimi, gümrülülərdə də həyata keçirilirdi. Bircə fərq o idi ki, Azərbaycanın demək olar ki, əksər rayonlarında gəlin və bəy ailələrinə «qudalar» deyə müraciət edilsə də, gümrülülər bu əlaqəyə «qohumlar» deyə müraciət edirlər. Belə müraciət hər iki tərəfdən yüksək qiymətlən-dirilir və onlar bir-birinə daha yaxın münasibətlər duyurlar.

Alimşah Gümrülü Azərbaycan toylarının şah əsəri olan «Vağzalı» rəqs havasına öz mü-nasibətini bildirərək, onun «Atlanma» və ya «Atlanın» adlandırılmasını daha doğru hesab edir və səbəbini göstərir. Hər iki ad sözügedən melodiyada öz yüksək həllini tapır. Melodiyada sevinc notları ilə bərabər qəm, qüssə, kədər, göz yaşları duyulur. Gümrülülər «Vağzalını» «Ərüsbərdəni», yəni gəlin aparmaq havası adlandırırlar. Müəllif isə bu melodiyanın «Gəlin havası» kimi tərcüməsini məqbul sayır.

Gümrülülərin ana dili tat dilidir. Onlar bu dili danışmaq dili kimi qoruyub saxlayırlar. Tat dilinin Qonaqkənd ləhcəsindən Gümrü ləhcəsi demək olar ki, çox az fərqlənir. Bu fərq bəzi sözlərin işlədilməsində özünü göstərir. Məsələn, Gümrü tatları «Azərbaycan dili», «azərbay-canca» ifadələrini işlətmirlər, onlar bu dili «türki» adlandırırlar.

Gümrü tatlarının dinə etiqadları çox yüksəkdir. Onlar islamın şafii məzhəbinə qulluq edir, dinin bütün vacib şərtlərinə əməl edirlər. Bunlarla bərabər, harada yaşamasından və işlə-yib-işləməməsindən asılı olmayaraq, müstəqillik qazanan respublikamızın dövlət quruculu-ğunun bütün tədbirlərində iştirak edir, onun konstitusiyasına hörmətlə yanaşırlar.

Gümrüdə vaxtilə məktəb olmuşdur. Məktəbdə tədris Azərbaycan dilində aparılırdı. «Çeçələ barmağın işığında...» adlı kitabın müəllifi Alimşah Gümrülü də ibtidai təhsilini bu məktəbdə aldığını yada salır, məcburiyyət üzündən məktəbin fəaliyyətinin dayandırıldığına təəssüf edir.

Respublikamızın müxtəlif ərazilərinə səpələnmiş halda yaşayışlarını davam edən Gümrü tatlarının öz ləhcəsini get-gedə itirmələri qorxusu müəllifi dərinlən düşündürür. Müəl-lif gümrülülərin kompakt yaşadıqları yerlərdə onlara tat dilinin, Gümrü ləhcəsinin tədris olunmasının vacibliyini irəli sürərək, bu ləhcənin ölü dilə çevrilməsinin qarşısını almaq üçün məhz bu təklifi irəli sürülən bir addım kimi qiymətləndirir.

Kələ Gümrünün heç bir kəndində məscid və vəzifəyə təyin olunan imamlar olmamışdır. Lakin çox böyük söz sahibi, böyük nüfuza malik ilahiyyat alimləri olmuşdur. Eləcə də, bu kəndlərdə mədəniyyət müəssisələri (teatr, kino və klublar), idman mərkəzi olmamışdır. II Dünya müharibəsindən sonra kəndlərdə mədəniyyət ocaqları yaradılmağa başlanırdı. Lakin bu inkişafa qoşulmaq gümrülülərə qismət olmadı.

Kələ Gümrülülər əsasən ən böyük dini bayram olan Ramazan (orucluq), Qurban, Həz-rəti Peyğəmbərin mövludu gününü və Novruz bayramını qeyd edirlər. Dinin vacib şərtlərinə əməl edirlər. Namaz qılır, oruc tutur, fitrə-zəkat verir, qurban kəsir, əzizləri və yaxınlarının məzarlarını ziyarət edir, Yasin və Quran oxutdurub ruhlarını şad edirlər. Kitabda adı çəkilən bayramların hər birinin gümrülülər tərəfindən necə yerinə yetirilməsi haqqında məlumat verilir.

Gümrülü uşaqlar «Gizlənpaç və ya gizlənpaç», «Gud-gud» (fırfıra), «Qəyiş-qəyiş və ya cızıqturna» (dirədöymə, qayıssaldı və ya qayıştutdu), «Çiləmə» (çilədi), «Qit-qit» (çiling-ağac), «Ənzəli», «Tup-tup» (amerikanların beysbol adlandırdıqları qədim şərq xalq oyunu),

«Sə səngi» (üç daş oyunu), «Püşkül-püşkül» və ya «Çala-çala», «Bir ayaq üstündə yarış» və ya xoruz-xoruz döyüşü, «Könüllü» və ya təhrikə güləş, «Çarsəngi» (dörd daş deməkdir) və ya «çırtma-çırtma», «Parsəngi». Bu ad «Pənc səngi» kimi ifadəsinə uyğun olaraq «Beş daş» deməkdir. Sadaladığımız bu oyunlardan başqa «Aşıq-aşıq» (qoyun aşıqları ilə), kibrit qutusu və ya aşıq ilə «Xan-vəzir», «Lopavurdu», qızlar «İpdən tullandı», «Üzük gizlətdi», «Qaçdı-tutdu» və s. oyunları da oynayırdılar. Kitabda hər bir oyunun oynanılma qaydası haqqında ətraflı məlumat verilmişdir.

Gümürlü uşaqların oynadıqları oyunları nəzərdən keçirdikdə, onların mənəvi dəyərlərlə çox zəngin olması faktı nəzərə çarpır. Bu qədim uşaq oyunlarından əlavə müəllif qeyd edir ki, gümürlülər stolüstü oyunlardan domino, nərd (şəş-beş), dama, nadir hallarda şahmat, xəlvəti loto və poker kimi maraqlı oyunları da oynayırdılar.

Alimşah Gümürlünün «Çeçələ barmağın işığında» adlı kitabını böyük maraqla oxudum və istedadlı yazarın eyni zamanda ürəklərə yol açan bir şair, nasir, tədqiqatçı alim olduğunun şahidi oldum. Oxuduqca öyrəndim ki, vaxtilə gümürlülərin bərəkətli torpaqları, adət-ənənələri, maddi və mənəvi mədəniyyətləri, qiymətli dəyərləri olmuşdur.

İndi isə müəllif unudulmuş yurd yerlərini, ot basmış cığırlarını, kol-kos basmış hər yanı gözərək bir vaxtlar bu yerlərdə həyatın qaynayıb-qarıxdığı günləri yada salır və üzünü yeni gümürlülərə tutaraq ürək sözlərini deyir:

Gümürlü olmağı ilə qürur duyanlar! Tarixi keçmişimizi biz çiynimizdə tarixi sabahımıza daşımasaq, sabahımız dünənimizdən xəbərsiz qalacaq. Buna yol vermək olmaz! Hesab edirik ki, Kələ Gümürün bu günlərə kimi qoruyub saxlaya bildiyimiz mövcud etnik maddi-mənəvi dəyərlərini dörd (?) əsrə yaxın tarixi yolunda salıb itirdiklərimiz kimi itirməmək üçün gümürlü sabahların gerçəkləşməsi arzusu ilə... hər birimiz əlimizdən gələni etməyə borc-luyuq... Bunları etmək yeni gümürlü, sənin öhdənə düşür.

Hörmətli Alimşah müəllim! Siz, ev-eşiyindən məcburi köçürülən Kələ Gümür camaatının tarixinə, maddi və mənəvi mədəniyyətinə, məşğuliyyətinə, adət-ənənəsinə dair tədqiqat aparıb, araşdırıb bu məlumatları kitabınızın səhifələrində işıqlandırmaqla gənc gümürlülərə yaxşı nümunə oldunuz. Gümürlülərə bir abidə ucaltdınız. Yazıçı-publisist Əkrəm Qaflanoğlu da bu əsəri Gümürə qoyulmuş abidə adlandırır. Hörmətli ziyalımız Ömər Zamanov isə deyir ki, «mən kitabda «cənəəl» bitkisinin adını görəndə bir daha bu qənaətə gəldim ki, tədqiqat işi Gümürün Ensiklopediyasıdır!».

Siz, həm də gümürlülərin çox mərd, namuslu, qeyrətli, zəhmətkeş, təəssübkeş olmalarına dair kitabınızda çox nümunələr gətirdiniz. Bu nümunələr insanlarda fərəh hissi doğurur. Sizdə Kələ Gümürün xoş gələcəyi barədə bir əminlik hissi var. Mən də bu elin-yurdun adamlarının tezliklə onlar üçün darıxmış torpaqlarına qayıdacaqlarına inanıram. İnanıram ki, gümürlülərin mərd oğulları ata-baba yurdlarını kimsəsiz qoymayacaqlar.

ƏDƏBİYYAT:

1. Alimşah Gümürlü. Çeçələ barmağın işığında... Bakı, «Çaşıoğlu» nəşriyyatı, 2013, 464 s.+ şəkillər.
2. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası. 10 cildə, c.III, Bakı, 1979, 600 s.
3. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası. 10 cildə, c.IX, Bakı, 1979, 624 s.
4. Azərbaycan toponimlərinin ensiklopedik lüğəti. 2 cildə, c.I, Bakı, «Şərq-Qərb», 2007, 304 s.

Tarix və onun problemləri, № 1 2014

5. Azərbaycan toponimlərinin ensiklopedik lüğəti. 2 cildə, c.II, Bakı, «Şərq-Qərb», 2007, 304 s.
6. Cavadov Qəmərsah. Azərbaycanın azsaylı xalqları və milli azlıqları (Tarix və müasirlik). Bakı, «Elm», 2000, 440 s.
7. Hacıyev Maqşud. Tat dilinin Qonaqkənd ləhcəsi. Bakı, «Elm», 1971, 156 s.
8. Hacıyev Maqşud. Azərbaycan tatlarının dili. Tatların tarixi-etnoqrafik öçerki. Bakı, «Mütərcim», 2009, 548 s.
9. Жизе П.К. К выяснению значения слова «тат». Баку, 1930.
10. Qaradağlı Vəli, Misirxanlı Rəhilə. Şeyx Əzizəddin xanədanı. Bakı, «Hərbi nəşriyyat», 2008, 144 s.
11. Гейбуллаев Г.А. К этногенезу азербайджанцев. Том 1, Баку, «Елм», 1991, 550с.
12. Quliyeva N.A. Azərbaycan tatlarının ailə məişəti və mənəvi mədəniyyəti (dissertasiya). Bakı, 1996.
13. Quba əyalətinin kameral təsviri (1831-ci ildə kollec registratoru Xotyanovski tərəfindən tərtib edilmişdir). Bakı, «Sabah», 2008, 752 s. (Tərcümə, giriş, qeydlər və yekun cədvəllərin müəllifi prof. Tofiq Mustafazadə).
14. Мататов М.Б. К вопросу о татском этносе. Москва, «Советская этнография», 1981, № 2, 5 с.
15. Məşədixanım Nemət. Azərbaycanda pirlər. Bakı, «Azərnəşr», 1992.
16. Миллер Б.В. Таты, их расселение и говоры. Баку, 1929.
17. Müsəlman bayramları. Bakı, «Azərbaycan» nəşriyyatı, 1993, 48s.
18. Riyaziyyat terminləri lüğəti. Bakı, 1979.
19. Zəkiyev İmaməddin. Üç əsr görmüş qubalı müdrik haqqında ilk kitab. Bakı, «Azərbaycan» jurnalı, 2001, № 10.

ЭСМИРА ДЖАВАДОВА

АЛИМШАХ ГЮБЮРЛЮ: В СИЯНИИ МИЗИНЦА...

В книгу вошли избранные произведения автора, его стихи, рассказы, научно-публицистические очерки, которые дают определенную информацию об обширности его интересов, о профессиональных способностях, об умении глубоко проникать в суть жизненных вопросов, об овладении им обширными, ценными информацией из окружающего мира и познания о нем, одним словом, всесторонности автора.

В книгу вошли и художественно-исторические этнодемографические размышления автора под названием «Крик безмолвия...». В этом расследовании подробно описаны история, историческая география, природа, быт, язык, религия (шафиитского течения ислама), праздники, детские игры, занятость, фольклор этнической группы Гюмюрских татов, некогда компактно проживающих на территории бывшего Конахкендского района Азербайджанской ССР, ныне на территориях Шабранского и Кубинского районов. В этой работе указаны проблемы, подлежащие фундаментальному научно-исследовательскому изучению с точки зрения обогащения истории, этнографии, ономастики и других отраслей фундаментальных наук.

В книгу также вошли посвящения друзей автору и отзывы ученых о его работах. Книга представляет большой интерес для широкого круга читателей.